

URFI PÉTER

CSAK GONDOLKODNI NE KELLJEN

56-os előadások a 60. évfordulón

Szamosi Zsófi és Maléter Pálné
a Pali című előadásra készülve.
Fotó: Szarka Zoltán

A forradalom hatvanadik évfordulóján tovább szűkült a hivatalos történelmi tudat, pedig korábban se a tágasságáról volt híres. Az első demokratikus kormány feje, a ráadásul történész Antall József azt a durván egyszerűsítő elképzelést emelte központi narratívává, hogy 1956 „elszigetelt esemény, egy fényvillanás a sötétség birodalmában, aminek tulajdonképpen csak mítosza kell, hogy legyen” (idézi Rainer M. János). A magyar politikusok később is hajlamosak voltak elfogadni ezt a kényelmes értelmezést, de hamar rájöttek, hogy ennyi felejtés nem elég. Hanem az lesz a legjobb, ha 1956-ról még ebben a formában sem nagyon beszélnek, hiszen a bonyolultsága zavarba ejtő, sőt veszélyes. Még az olyan egyszerű tények is, hogy a hősök és a bűnösök között egyaránt sok volt a kommunista – az ilyen mondatok láttán hasonló sebességgel pirult el és fogta menekülőre a Kádár-nosztalgiát is kiszolgáló

szocialista utódpart, mint az ideológiáját és legitimitását a kommunizmus démonizálására építő jobboldal. A tudatmódosítás következő fázisát jelentette, amikor a 2011-es új alaptörvény Nemzeti Hitvallása kimondta, hogy 1944 és 1990 között megszűnt az ország önrendelkezése. Amivel nemcsak az október 23-át körülvevő „sötétség birodalmát”, hanem magát 56-ot is kimetszték a történelem szövetéből. Az újabb lépés, a 2016-os emlékvé szimbolikus gesztusa a „pesti srác” reflektorfénybe állítása és minden más homályban hagyása volt. A tovább már alig szűkíthető hivatalos tudat látókörébe csak a fegyverrel harcoló, a szabadságharcban vagy a koncepciók perекben életét veszítő hős retusált fotója fér bele.

Ez az írás abból indul ki, hogy az alábbi előadások legfontosabb kontextusa az 56-ról való mai közbeszéd, amelyet a politika határoz meg. Ahogy az intézményi háttér is: az

itt szereplő produkciók többségét támogatta a központi Emlékbizottság. Ami egyben azt is jelenti, hogy kifizetődő volt 56-os előadással előrukkolni, hiszen pluszforrást lehetett vele szerezni. Amivel amúgy nincs semmi baj, ellenkezőleg: az Emlékbizottság kifogyhatatlannak tűnő büdzséje arra sarkallhatta a színházakat, hogy foglalkozzanak 56-tal, aminek csak örülni lehet.

Az 56-os forradalom ingerlően gazdag színházi alapanyag, legalább három okból. Egyrészt a jelenkori történelem egyik legjobban feltárt eseménysorozatáról beszélünk: a világtörténelmi kontextustól a magyar identitásvitákban és belpolitikai harcokban betöltött szerepén keresztül a szociológiai háttérig számos kutatás áll rendelkezésünkre. Az olyan, kifejezetten színpadra kíváncszó résztémákról nem is beszélve, mint 56 színpadi eseményei vagy a forradalom résztvevőinek személyes élettörténetei (csak Eörsi László történész mintegy 1500 felkelő-életrajzot tett közzé). Másrészt az események és az élettörténetek drámai természetéből kifolyólag: 1956 epicentrumában néhány nap történései állnak, de a szereplők elő- és utóélete is személyes tragédiákkal, meghasonlásokkal, vívódásokkal és nagy horderejű döntésekkel van tele. Harmadrészt a nyilvánvaló aktualitása miatt, amit nem csupán a közvetlenül 56-ról szóló politikai és sajtóviták adnak, hanem a magyar társadalom kurrens problémái és dilemmái is. Olyanok, amelyeknek látszólag semmi közük hozzá, mégis segíthetnek megérteni 56-ot – és viszont. Gondoljunk csak az emigrációra és a menekültkérdésre, az értelmiség szerepéről vagy a sajtószabadságról folytatott vitákra, vagy éppen a jelenlegi kormány politikájának centrumában álló nemzeti függetlenség eszméjére – ezek mind olyan égető problémák, amelyekkel az 1956-ról szóló előadások számolhatnak, sőt nehéz is kikerülniük őket.

A fentiek értelmében a 60. évfordulót hatalmas lehetőségnek tekintem, amellyel a magyar színházak nem igazán éltek. Az évforduló hónapjában (egészen pontosan október 4. és november 4. között) 9 új bemutatót és 1 újravetített tava-lyi darabot néztem meg, ami a fontosabb előadásoknak legalábbis a döntő többsége. Kár, hogy nem nagyobb a kínálat ennél, és az is, hogy ezeknek a fele kamaraelőadás, pár tucat fős közönségek előtt, két másik pedig egyszeri produkciónak tűnik. Vagyis mindössze három előadás került nagyszínpadi repertoárra, ami még akkor is bántóan kevés, ha hozzávesz- szük az itt nem tárgyalandó *Lady Budapest* című musicalt. A megtekintett bemutatók egyik legfontosabb tanulsága volt, hogy alig akadt köztük olyan, amelyik hangsúlyos saját értelmezéssel állt volna elő. Nem született jelentős új dráma (tíz évvel ezelőtt legalább kettő igen, a *Kazamaták* és az *56/06*), de ennél fontosabb, hogy jelentős előadás sem.

A dokumentum nem hazudik

Ebből a szempontból szembeötlő, hogy a tíz előadás fele dokumentumszínház vagy majdnem az. Ezt a műfajt a kortárs színház egyik legfontosabb és legszimpatikusabb részének tartom, és a most látott öt előadás is alapvetően sikerültnek mondható. Nem önmagukban ezekkel van a baj, hanem hogy a túlsúlyuk megmutatja, mennyire nehezen kezd saját narratíva alkotásába a magyar színház.

A PanoDráma persze mi mást csinálna, mint dokumentumszínházat. A kis független társulat a Katona József Színházzal koprodukcióban három előadást vállalt – jó eséllyel

többet, mint egész országreszkek minden színháza. A Sufni-ban Maléter Pálné Gyenes Judith visszaemlékezéseit mondja el Szamosi Zsófia (rendező: Lengyel Anna). A *Pali* valójában nem a honvédelmi miniszterről szól, hanem a férjről és a feleségről. Gyenes mondataiból megismerjük a forradalom hétköznapijait és ellentmondásait, meglátjuk a hősökben az embert, és megérthetjük, hogyan jöttek rá ők maguk, szépen lassan, mi történik körülöttük és általuk. Szamosi nagyszerű alakítása látványos váltások és modorosságok nélkül is egyszerűen hozza közel hozzánk a szerelmes fiatal nőt és az idős özvegyet. A háttérben látható vetítések, a Gyenes kezéről készült, lassítva mutatott felvételek erős atmoszférát teremtenek. Kis szünet után, ugyanazon az október 23-i estén játszották a PanoDráma hétköznapi hősöket bemutató sorozatának korábbi darabját, a *Keserű boldogságot* (rendező: Ördög Tamás). A Csalog Zsolt interjúkötetének egyik beszélgetése alapján készült felolvasószínház talán túlságosan is eszköztelen, Kari Györgyi pedig olyan távolságtartó, hogy az néha már dekoncentráltágnak tűnik. Végül azonban pont ez a visszafogottság teszi lehetővé a hosszú, aprólékos szöveg átélését. Az amerikai nagykövetségen dolgozó Jancsó Livia elbeszélésének egyedi nézőpontjából különösen izgalmas, ahogy vonulnak el a forradalom napjai és fontos szereplői (Mindszenty és a nagykövetek). Legalább ennyire érdekes Jancsó utóélete: a kitelepítés, a munkakeresés lehetetlensége, az emigráció – ez is 56 történetéhez tartozik, figyelmeztet az előadás. Az *Exodust* november 4-e alkalmából mutatták be a Katona nagyszínpadán. Egy ideális Magyarországon valahogy így nézne ki egy ünnepi gálaműsor: a nemzet nagy színészei és tehetséges fiatalabb pályatársaik emelkedett hangulatban tartanak felolvasást egy magyar sorstragédiáról, 200 ezer ember kivándorlásáról, miközben egyértelműen a máról beszélnek. Az est szövegét – idézem a színlapot – a PanoDráma alkotócsapata állította össze az 56-os Intézet hatalmas oral history archívumának hatvan releváns mélyinterjújából, korabeli újságcikkekből és egyéb forrásokból, valamint az általuk készített eredeti interjúkból (színpadra állította: Lengyel Anna). Ugyanez a színlap felkínálja az aktuális olvasatot, de ettől a néző amúgy sem tudna eltekinteni. A szovjet invázió napján tartott előadás szép gesztusa, hogy a kivándorlást, a magyar menekültek sorát mutatja fel. A PanoDráma a műfaj sajátosságai miatt nem alkotott új történetet és saját értelmezést, de szövegválasztásaival, a hétköznapi (női) hősök és az emigránsok bemutatásával mégis ők reagáltak a legtudatosabban az emlékévre.

A mezőny legszerethetőbb játékosá azonban **Eörsi István**, akivel az Örkény stúdiószínpadának előterében találkozunk, és már ő vezet be a nézőtérre. Az *Emlékezés a régi szép időkre* a börtönévek krónikája, és Polgár Csaba rendezése, valamint Znamenák István játéka méltó társa **Eörsi** lucidus szövegének (az író emlékirataival mellett egyéb írásait és interjúrészeit is felhasználta). A heroikus tettek és az esendőség, a harsány humor és a kikerülhetetlen katarzis egymást feltételezik itt. A hithű kommunisztából a rendszer áldozatává váló író története pont az a fajta narratíva, ami semmilyen politikai kánonba nem tudhatott belepasszolni. Ugyanez igaz Angyal Istvánra, aki megjárta Auschwitzot, kommuniszként küzdött októberben, majd 56-os tettei miatt kivégezték – **Eörsi** egyik nagy hőse éppen ő, a tőle olyannyira különböző barát, aki az életében együtt mutatta fel a XX. század magyar traumáit. Míg **Eörsihez** pont közvetlensége és hétköznapisága, addig Angyalhoz éppen rendkívülisége miatt lehet kapcsolódni. Znamenák bevonja a közönséget, ropikat oszt nekünk,

az egyik néző felolvassa egy párbeszéd másik felét, a színész pedig mutogat, mi merre történt, és hogy ahol most a Ritz van, a Deák tér túloldalán, ott régen... Együtt vagyunk benne ebben, üzeni minden mozdulata.

Szintén dokumentumokból dolgozik a *Kádár utolsó beszéde*, amelyet különleges helyen, az Operaház nézőtere alatti trapézpincében játszanak, 56 néző előtt. Nem lehet említés nélkül hagyni, hogy a színlapról otromba módon lehagyták Kornis Mihály nevét, és helyette a rendező, Novák Tamás szerepel szerzőként. Pedig az előadás nyilvánvalóan az író húsz évvel ezelőtti drámájára épül, hiszen Kornis látta meg az 1989. április 12-i MSZMP KB ülésen elhangzott felszólalásban a királydrámát. Kádár alig szerkesztett szavai mellett a Rajk-per vallatási jegyzőkönyvének részletei és Nagy Imre vallomása is hatásos alapanyag, a hozzátoldások, átkötések, kiszólások viszont szinte mind erőltetettek, hiteltelenek, több rendezői megoldás pedig olcsó, modoros. Kádár mellett (akit Kőrösi András alakít emlékezetesen) a színpadon is megjelenik annak két démona: Rajk László szenvedő emberként, Nagy Imre viszont hajlíthatatlan mártírként. És az előadás minden hibája ellenére ennek van szimbolikus ereje. Annak, hogy 2016-ban, amikor a kommunista Nagy Imre eltűnni látszik az évfordulós megemlékezésekből, az Operaház pincéjében, éjjel 11-kor, mint valami titkos találkozón, igazságot szolgáltat neki a színház.

A színház viszont igen

Igazságot szolgáltat a Nemzeti Színház is: Tóth Ilonából nem egyszerűen hőst, hanem egyenesen „női Krisztust” kreál. Ez az alcíme Szilágyi Andor drámájának, amelyet saját meg nem valósult forgatókönyvéből írt. A *Tóth Ilonka* bemutatója előtt Vidnyánszky Attila rendező és a színlap is nyilvánvalóvá tette, hogy az 56-os tevékenysége miatt halálra ítélt medika peréről szóló történelmi vitát eldöntöttek tekintik, és tényként kezelik, hogy minden alapot nélkülöző koncepciók eljárásról volt szó. Ha a fentiekben azt hiányoltam, hogy nincsen saját vízió és narratíva, hát itt van. Más kérdés, hogy milyen színvonalú.

Amit látunk, azt szimfonikus színháznak nevezem: a hatalmas színpadon, megkapó díszlet előtt egyszerre több esemény zajlik: éneklés, vetítés, egymástól független színpadi mozgások és különböző idősikokban, akár egyszerre elhangzó párbeszédetek adják ki az összhangzatot. Ez a néha zavaros, de invenciózus forma kiválóan alkalmas lehetne különböző nézőpontok ütköztetésére, de itt csak egy nézőpont lehetséges. A színészek fő hatáskeltő eszköze a kiabálás, de maga az egész előadás is kiabál, harsogja az igazságát. Rajzfilmekbe való karakterek, a csúf gonoszok és a tisztalelkű jók rágják szájba nekünk, egy narrátor pedig direktbe is részletesen elmondja, hogy értsük már meg végre: Tóth Ilonkát, az ártatlan gyermeket a szörnnyeteg kommunisták megölték. Mindent kétszer mondanak: ennek már-már paródiaszerű példája, hogy bár jól látjuk a két szemünkkel, hogy a bíróságon a többiekkel ellentétben csak „a szovjet elvtársak” nem állnak fel, ezt a bíró szépen tagoltan közli is velünk. Aztán pár perc múlva még egyszer.

A giccsbe hajló zárlat után van még egy ráadás: az idősebb színészek közül öten elmesélik saját 56-os történetüket. Az ötlet bátor, és szép gesztus lehetett volna belőle, ha két fiatal színész aláfestő dúdolása és gitározása nem teremtene táborfüzi hangulatot, és ha nem az derülne ki már megint

mindegyik történetből, hogy mi makulátlan hősök és áldozatok voltunk.

A Nemzeti színpadán se felejtik el megemlíteni, hogy Rákosi vezetékeve valójában Rosenfeld volt ám, de a zsidók felelősségének kérdését a téma szakértőjének nevezhető Új-színház ennél részletesebben tárgyalta. Nem akarok igazságtalan lenni: nem ez állt a *Milady '56* című felolvasó-előadás középpontjában, de több szereplő is kitért rá, hogy bár a zsidók is szenvedtek a világháborúban, azért vannak itt gyanús dolgok. Az egyik ávos például Izraelnek hálás, amiért kirobbantotta a szejdi válságot, és ezzel elterelte a figyelmet a magyar forradalomról (valójában nem Izrael idézte elő a válságot, és erősen vitatható, hogy emiatt nem segítettek a nyugati hatalmak), mások pedig arra utalnak, hogy a zsidóknak valahogy könnyebb volt emigrálniuk, és amúgy is mindenféle előjogaik voltak a szovjet blokkban. De a zsidók bűnösségéről nem tesz egyértelmű állításokat Lajta Erikának a színház pályázatán győztes darabja, ahogy szinte semmi másról sem. Néhány összetettebb karakter ellenére a szöveg jobbra marad egymásra hányt közhelyek kis kupacának, amelyhez jól passzol az iskolai színjátszó csoportokat idéző rendezés és színészi játék.

Csak hang és fény

Míg az előbbi kettő látványosan közölni akart valamit 56-ról, addig Gergye Krisztn és Szikora János rendezése ezt látványosan kerüli. A Gergye által koreografált és rendezett *Egy ünnepi színjáték – ...'56-'16* már a vállalkozás eredetiségével és ösztönművészeti jellegével (az alkotók: Zombola Péter zeneszerző, Pályi András író, Vojnich Erzsébet képzőművész, Dömölky Dániel fotográfus, Udemé Etentuk – AR technológia) kivívja rokonszenvűket, amely az este folyamán szépen lassan párolog el. A forradalom tárgyi kellékei megjelennek ugyan (tankok Vojnich képein, egyenruhák), de az előadás nem 56-ról szól, már csak azért sem, mert felismerhető karakterek vagy történetek nincsenek. Az operaáriák és kortárs koreográfiák leginkább a hatalomról, a különféle – politikai, fizikai, szerelmi – elnyomásokról gondolkodtathatnak el, de valószínűleg nem mindenkit: a közönség értetlenkedése szinte tapintható.

Gergyéék progresszív esztétikájának fénylő ellenpontja a székesfehérvári *56 csepp vér*. Hagyjuk is, hogy a dalszövegekben lánctalpakkal tiporják el a prozódia, hogy az amúgy is inkoherens sztoriba milyen fölösleges epizódokat illesztett a rendezés, vagy hogy milyen elrajzolt alakításokra kényszerültek a színészek a néhol nyílt debilitásba (tűzugrás, basszusgitáros szóló stb.) csúszó jelenetekben. Néhány vetítés és Horváth Csaba koreográfiájának egyes részletei emelkednek csak ki a gondolatlanság szemvakító szürkéségéből. A 10 éve készült musical történeténél semmi nem példázhatná jobban az 56-tal szembeni zavarunkat: a kommunista őrnagy lánya és a forradalmár pesti srác szerelmi története igazi kapituláció. Hiszen nyilvánvalóan inadekvát, sőt sokak számára valószínűleg sértő *Rómeó és Júlia*-sztorivá alakítani 56-ot. Shakespeare-nél ugyanis épp az a dráma és abból lett közismert referencia, hogy a két család oktalan és értelmetlen háborúskodása teszi tönkre a szerelmesek életét. De azért azt csak nem gondoljuk, hogy 56-ban a szembenálló feleknek nem voltak valós okaik a háborúskodásra, vagy hogy ne lett volna értelme ennek az egésznek? Nem, persze hogy nem gondoljuk. Nem gondolunk semmit. Az a biztos. Ne kockáztassunk!